

„КВАДРАТИТЕ ОТ ДУМИ“ – ОТ ДРЕВНИЯ ПОМПЕЙ ДО НОВИТЕ ТЕХНОЛОГИИ

Ивелина Савова

"WORD SQUARES" – FROM ANCIENT POMPEII
TO NEW TECHNOLOGIES

Ivelina Savova

***Abstract:** This paper examines the origin and development of the crossword text type, from its origin in the "word squares" of antiquity, to their popularization in the nineteenth century and first modern crossword puzzle's emergence in 1913. It also discusses Bulgarian contributions to the world's most popular game.*

***Key words:** word square, magic square, crossword, word puzzle*

<https://doi.org/10.46687/MWGX8797>

През 2008 г. културният свят се прехласна по едно изображение (вж. фиг. 1).

Сградата на снимката се намира в украинския град Львов и е изглеждала така в онзи момент. Снимана е страничната стена на многоетажен блок на ул. „Сахаров“ в града, а върху нея очевидно е изобразена (решетка на) кръстословица.

Наблюдаваме всъщност един образец на съвременния стрийт арт. В рамките на това направление на модерното приложно изкуство Христо Явашев – Христо например се изявява, като опакова сгради, а един украински артист – като покрива стени с кръстословици. Снимката не е монтаж, а показва такава именно арт инсталация. Авангардният проект е реализиран от украинския художник Сергей Петлюк, а самото произведение е наречено „Кръстословица“.

Внушителната кръстословица е с размери 30 на 18 метра и при това е напълно истинска. В нея са кодирани имената на видни художници и архитекти, на прочути арт обекти и други културни факти. Отговорите са вписани в белите полета със специална (невидима през деня) боя и могат да се прочетат само нощно време, когато буквите започват да светят. Произведението се приема като опит за интерактивно облагородяване на градската среда, а също и като посланик на украинската култура по света.

„Умната“ (според определението на медии) жилищна сграда показва модерен художествен вариант на онова, което в по-стари времена хората са наричали „квадрати от думи“ (или „словни квадрати“). „Квадратите от думи“ на практика са прародителите на съвременните кръстословици.

Фигура 1. Сергей Петлюк, „Кръстословица“, Львов (Украйна), 2008 г.

1. *Кръстословица* буквално означава „кръстосани думи“ или „думи, разположени на кръст“. Самата дума е с ясна етимология от латински, възниква в езиците късно и направо като термин. Сведенията са, че се появява най-напред в английския език (англ. *cross* – кръст, *word* – дума)¹; в останалите европейски езици има същия строеж. Обозначаваният с нея обект се нарича съответно *кръстословица*, *пъзел с кръстосани думи* или просто *кръстосани думи*: (англ.) crossword, crossword puzzle; (нем.) Kreuzworträtsel; (фр.) mots croisés; (итал.) cruciverba, parole incrociate; (рус.) кроссворд, крестословица). Няма сведения кога и как думата се е появила в българския език.

2. Книгата „Световни рекорди на Гинес“ (Guinness World Records) отбелязва като *рождена дата* на съвременната кръстословица 21 декември 1913 година. Тогава в САЩ е публикувана първата задача от вида, който познаваме днес. Неин автор е английският журналист Артър Уин, работещ по онова време за нийоркския вестник „Уърлд“ (The New York World).

2.1. Този факт има своята *предистория* далеч назад във времето. Оказва се, че още древните римляни са преплитали думи. Най-старата (засега) находка на „квадрат от думи“ е от I в. н.е. Находката е открита под вулканичната пепел, покрила древния Помпей след катастрофалното изригване на Везувий през 79 г.

---

¹ За най-ранна употреба на израза *cross word puzzle* се отправя към 60-те години на XIX век.

н.е. Друга такава находка е намерена при разкопки на древноримското селище Кориниум Добунорум в днешна Англия и датирана от археолозите като произхождаща от III–IV в. н.е.²

Тези два най-стари известни артефакти представляват каменни плочи с изображения на преплетени думи, близко напомнящи на съвременна кръстословица. Любопитно е, че двете посочени находки, както и други, открити по-късно, изобразяват квадрати с едни и същи думи, разположени в някои случаи огледално. Квадратите се наричат съответно „квадрат SATOR“ и „квадрат ROTAS“ според това коя дума стои на най-горния ред (вж. фиг. 2)³.

S A T O R	R O T A S
A R E P O	O P E R A
T E N E T	T E N E T
O P E R A	A R E P O
R O T A S	S A T O R

Фигура 2. Модел на квадрат SATOR и квадрат ROTAS

Квадратът представлява издълбани върху камък пет петбуквени латински думи, разположени една под друга с букви в правилни редове и колони. Особеното в случая е, че всяка от думите се чете във всички възможни посоки (отляво надясно, отгоре надолу, отдясно наляво, отдолу нагоре). Това прави квадрата „магически“, т.е. „квадрат чудо“. Квадратът може да се завърти на 180⁰ и елементите пак се четат по този начин.

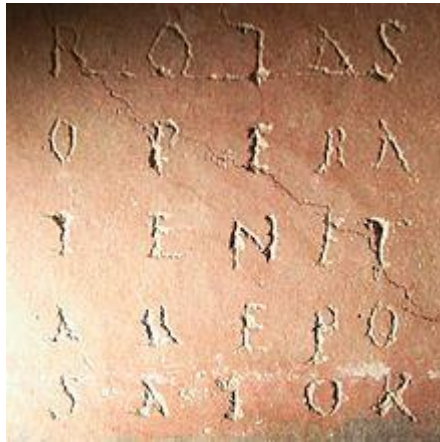
Предполага се, че квадратът е имал религиозна или магическа функция – например четял се е като надпис със скрит (таен) смисъл⁴, използвал се е като култов предмет (амулет) за привличане на добър шанс, сполука, щастие, за гонене на злини, враждебни сили и пр. Във всеки случай елементите явно са се повтаряли като някаква мантра, защото варианти на квадрата, датирани от по-късни периоди, са открити и на други места в Италия, Англия, Франция, Швеция, Португалия, Сирия (т.е. по цялата територия на древната Римска империя). Фигура 3 показва оригиналната плоча с надписа от Кориниум, а фигура 4 – квадрат от община Опед (Orpède), Франция.

---

² Селището се е намирало до днешния град Сайрънсестър (Cirencester) в окръг Глостършър в югозападната част на страната.

³ Най-старите находки, включително споменатите, имат ROTAS като първа дума (лат. *rotas* – колела, завъртам), обаче повечето по-късно открити форми са с думата SATOR в първа позиция (лат. *sator* – сеяч, (прен.) създател, баща), затова квадратът по-често се нарича „SATOR“.

⁴ Опит за тълкуване в такъв аспект цитира например Stoyanov 2017: 60.

Фигура 3. Квадрат ROTAS от Кориниум (Англия)

Фигура 4. Квадрат SATOR от Опед (Франция)

Подобни словесни модели са познати и в българското средновековие. Те са с форма на плоски симетрични фигури, в които сред множество правилно подредени букви е кодирана дума или израз. Наричат се *лабиринти* или *кармина фигурата* (*carmina figurata*), а целта е да се открие и разчете скритият елемент⁵. Древните автори са влагали в тези лабиринти важен смисъл, натоварвали са ги с конкретни функции, а откриването на скритите послания в тях е било „изтънчена игра на интелекта“ (Panayotov 2008: 182). Буквени лабиринти се наблюдават в различни писмени паметници, като особено впечатляващ е квадратът, разположен в края на Лондонското четвороевангелие на Иван Александър (1356 г.), съдържащ кодирано името на владетеля. В този магически квадрат изследователи разчитат надписите „Йоана Александра царя четвороевангелие“,

---

⁵ Примери с тълкуване на модела на съставяне и разчитане на такива лабиринти вж. у Panayotov 2008.

„Цар днес е Йоана Александра царя“ (вж. например анализа на Chulova 2012). Предполага се, че сложната буквена главоблъсканица е съставена от монаха Симеон, изготвил и самата книга по поръчка на самодържеца. Сходен квадрат се открива и в издадената почти четири века по-късно „Стематография“ на Христофор Жефарович (Виена, 1741, с. 13).

През втората половина на XIX в. „квadratите от думи“ се появяват вече като *средство за забавление*. В различни печатни издания се публикуват игри, изискващи да се построят подобни словни квадрати. За да бъде квадратът симетричен, броят на думите трябва да съответства на броя на буквите в тях, а думите по правило са само 4–5. Има различни начини да се използват квадратите в игрите. Играчът може сам да се опита да построи квадратна решетка от няколко думи, които се четат еднакво водоравно и отвесно. Групата думи може да бъде поначало зададена и да се изисква само подреждане на елементите по описания начин. Друг път вместо готови думи може да се даде ключ към тях (указание за намиране на думите). А понякога дори не се предполага еднакво четене на елементите – условието е просто да се четат правилни думи по хоризонтал и по вертикал.⁶ Игрите с квадрати от думи са сравнително елементарни и са предназначени за деца или за семейно забавление. Такива именно квадрати от XIX в. са прототипите на съвременната кръстословица.

Словни квадрати от посочения вид произхождат от различни страни, всяка от които има своя версия за решителния си принос за възникването на кръстословиците. Англичаните например са убедени, че първата кръстословица е създадена именно в Англия в средата на XIX век. САЩ настояват, че първият пъзел с кръстосани думи е отпечатан през 1875 г. в американското детско списание „Сейнт Никълъс“. И Италия претендира за първенство – с пъзел от 4x4 думи, публикуван в Милано през 1890 година. Южна Африка също решително се намесва в борбата. Направо като градска легенда звучи историята за един южноафрикански затворник на име Виктор Орвил. Разказва се, че подът в килията му бил покрит с квадратни каменни плочи и че от скука той започнал да запълва плочите с букви така, че да се образуват правилно пресичащи се думи.

2.2. Независимо от възможните (може би дори основателни) претенции на различни страни, тези претенции остават част от предисторията на кръстословиците, а светът величае *Артур Уин* като създател на модерния кръстословичен жанр (вж. фиг. 5). Това е така, първо, защото неговата кръстословица е нещо по-различно от дотогавашните опити и поставя началото на традиция, която се развива и до днес. И второ, защото относно делото на Уин няма никакви мистификации и неясноти, а само доказуеми факти.

---

⁶ Как се играят днес игри с форма на квадрати от думи описва по-подробно Augarde 1994: 244.

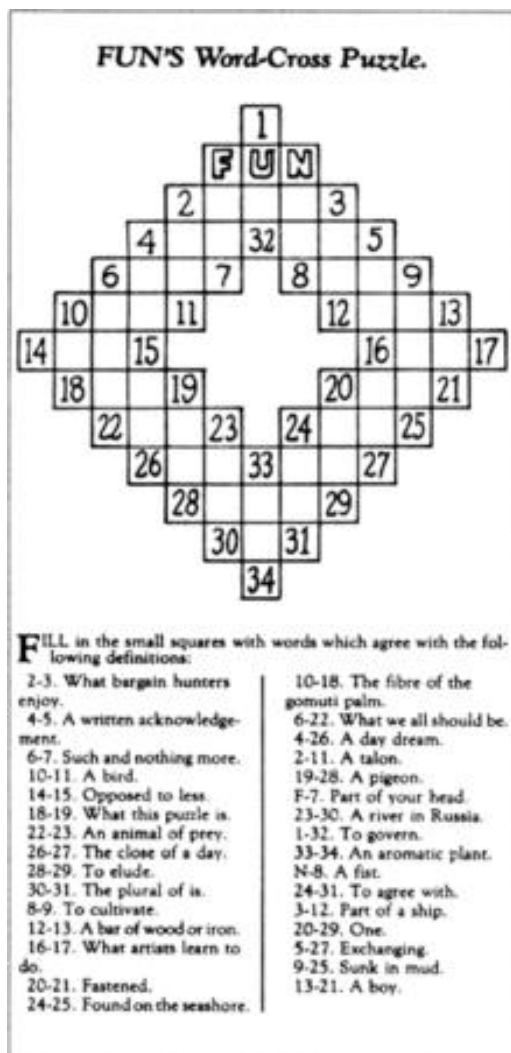
Фигура 5. Артър Уин

Артър Уин (Arthur Wynne) е роден през 1871 г. в Ливърпул, Англия. Месторождението му дава повод на Стенли Нюман, редактор на кръстословиците в американския вестник „Нюздей“, да каже: „Двата най-важни подаръка на Ливърпул за света на популярната култура са „Бийгълс“ и Артър Уин. ... Но докато „Бийгълс“ са известни навсякъде ..., името на Артър Уин остава неизвестно почти за всички“ (цит. по Сопног 2015: 3). От това обаче той не става по-малко пионер в своята област.

През 1891 г. Уин емигрира в САЩ, натурализира се през 1920 г. и остава там до смъртта си през 1945 година. Работи като журналист през цялата си кариера. 1913 година го заварва във вестник „Ню Йорк Уърлд“, където отговаря за развлекателното неделно приложение „Фън“ (Fun). Работата му била да подрежда гатанки, логически загадки, анекдоти, анаграми, карикатури, лабиринти, картинки с разлики и под. Следователно той имал натрупан опит с различни забавни формати.

За коледното издание през 1913 г. главният редактор поискал „нещо по-специално“ за празниците. И Уин решава наистина да опита нещо по-различно.

В резултат на 21 декември 1913 г., неделя, Америка вижда чрез коледното издание на „Уърлд“ първата съвременна кръстословица. Тя стои под надпис „Пъзел с думи на кръст на ФЪН“ (FUN'S Word-Cross Puzzle), има ромбовидна форма и е изглеждала така (фиг. 6):

Фигура 6. Изглед на първата кръстословица на Артър Уин

Ромбът е подпрян на един от върховете си, центърът му е празен, а останалото пространство е разделено на 72 квадратчета, разположени симетрично. Началните и крайните квадратчета на всеки ред и колона са номерирани. Задачата е: „Запълнете малките квадратчета с думите, които съответстват на следните дефиниции“. Отдолу са дадени 31 дефиниции, като са посочени началният и крайният номер на квадратчетата, между които трябва да се впише съответната дума. Ребусът е изграден всъщност от 32 думи, но първата в хоризонтална позиция (*fun*) е дадена наготово – по остроумното хрумване на автора това е името на самата забавна секция на вестника.

А ето как изглежда страницата на вестника, на която е кръстословицата (фиг. 7).

FUN'S Word-Cross Puzzle.

Riddles and Answers.
WHAT belongs to yourself, but is used more by your friends than by yourself?
 Your name.
 How would you write eleven thousand eleven hundred and eleven in figures?
 12,111
 Add two figures to 19 and still have less than 20.
 1/2, making it 19 1/2.
 How would you write 100 all with the same figure?
 99 9-9.
 What word is shorter when you add one syllable to it?
 Short.

Daily Arranged.
THE young wife's eyes shone with excitement as she exclaimed to her husband:
 "Oh, Herbert, I can't wait till Christmas to tell you what I'm going to give you!"
 "Well, tell me now," her husband answered.
 "Well, I'm going to get you a silver card tray, a bronze statue for the dining room mantelpiece and a new rug to put in front of my dressing table."
 "What are you going to do for me?"
 "I've been thinking," was the quiet reply, "and I have made up my mind to get you a new shaving brush and a tobacco pouch."

FILL in the small squares with words which agree with the following definitions:
 3-2. What bargain hinders enjoyment.
 4-5. A written acknowledgment.
 6-2. Such and nothing more.
 7-11. A bird.
 14-16. Opposed to less.
 18-21. What this puzzle is.
 22-23. An animal of grey.
 24-25. The close of a day.
 26-28. To elude.
 29-31. The plural of it.
 3-8. To cultivate.
 32-33. A bar of wood or iron.
 34-27. What artists learn to do.
 39-31. Pastened.
 34-28. Found on the seashore.

Sour.
 "We had four blow-outs on the road last night."
 "Your car must be awfully tired."

The Old Suit.
 "She has the prettiest elbows in the world."
 "That's where I shine, too."

SONG POEMS WANTED
 We have a number of...
 HAWKINS BROS. CO., 110 Broadway, New York, N.Y.

BOYS | Give Shows! | GIRLS | Make Money! |
We Give 8 Marvelous New Money Making Machines FREE!
WETRUSTYOU!
 WHOLEY SUPPLY COMPANY, Box 545, MORGANTHA, PA.

PILES
 This remarkable internal remedy will relieve you that an operation is unnecessary.
FREE HODSCOPE with forecast for 1914 sent free with **FREE TABLET** and you will also receive the **FREE TABLET** and the **FREE TABLET**.
INFALLIBLE TABLET CO., Dept. 170, Marshall, Mich.

The Giraffe—I wish you had my sore throat.
 The Centipede—And I wish you had all my chilblains.

Фигура 7. Страница с кръстословицата (The New York World / 21.12.1913)

Вижда се от заглавието, че използваното от Уин обозначение е с обратно на днешното разположение на съставките: *Word-Cross Puzzle*. За прехода от *word-cross* до *crossword* се твърди, че при набора на третата кръстословица (значи някъде през януари 1914 г.) един от словослагателите по невнимание обърнал местата на съставките, на което Уин не възразил; така *word-cross* станало *cross-word*. По-късно в резултат на нова случайна печатна грешка е изпуснат и дефисът и думата приема днешния си вид.

Читателите на „Уърлд“ веднага „си падат“ по новото хоби. Всъщност Уин не е планирал да предлага скоро нов пъзел. Но още на следващия ден в редакцията се появяват читателски писма с настояване публикуването на такива ребуси да продължи. Така за всяко неделно издание на вестника Уин започва да подготвя нова игра. През февруари 1914 г. една седмица кръстословица не се появява във вестника (поради техническа грешка в поредния ребус отменили

публикуването⁷). Редакцията пак била залята с писма, този път гневни и още по-настоятелни. В резултат кръстословиците биват възстановени.

През следващите няколко години А. Уин постоянно усъвършенства творенията си. Преди всичко той въвежда черни квадратчета за разделяне на думите и това позволява на играта да се развие по нов модел – с асиметрия на редове и колони, с възможно присъствие на няколко думи на ред или колона, с множество пресичания на думи, с думи с различни дължини, с умножаване на възможностите за комбинация на думи практически до безкрайност. По-нататък – въвежда водоравната и отвесната секция при поднасяне на дефинициите (така става възможно число, посочващо номера на дефиницията, да стои само на мястото, където започва думата); уголемява обема на кръстословиците; пробва и други форми на макета (квадратни, правоъгълни с разположение по ширина или по височина и под.). С една дума, ребусите му все повече добиват чертите, с които ги познаваме днес.

Освен това през тези години той остава единственият автор на словесни пъзели в САЩ.

Изследователят М. Шулте шеговито отбелязва, че ако Артър Уин е бил патентовал идеята си, със сигурност е щял да стане богат човек. Само че изобретателят явно не е бил достатъчно предприемчив и при това е бил изключително скромен. „Всичко, което направих“, пише той, „беше да възприема една идея, стара колкото самия език, и да я модернизирам“ (цит. по Schulte 2003).

Така, без да достига известността на „Бийтълс“, Артър Уин намира своето място в световната попкултура. През 2013 г. 100-годишнината на първата кръстословица е почетена с тематичен Гугъл дудъл (вж. фиг. 8 и 9). На 20 декември 2013 г. началната страница на Гугъл посреща милионите потребители с анимация, която (след клик върху нея) отправя към интерактивна кръстословица под надпис „Google: 100 Years of Crosswords“ [Гугъл: 100 години на кръстословиците]. Десетки автори отбелязват делото на своя предшественик с нарочни празнични пъзели в различни издания. В чест на първата кръстословица в САЩ е пусната и специална пощенска марка.

Фигура 8. Началната страница на Гугъл на 20.12.2013

⁷ Тогавашните печатарски машини често припокривали или размествали квадратчетата в макета. Отчитайки този недостатък, издателите на вестника решили да спрат поместването на кръстословици.

Фигура 9. Отворената страница с кръстословицата на Гугъл

2.3. След Артър Уин *развитието на кръстословиците* бележи световен успех. Към 1916–17 г. други вестници започват да препечатват пззелите на „Уърлд“ (това увеличавало тиража), по-късно започват и сами да създават такива. Към 1925 г. почти всички големи американски издания печатат свои кръстословици и имат свои автори. Кръстословицата става „най-новата лудост“ на обществото и част от всекидневния живот. Хора, които дотогава не са вземали в ръцете си вестник, се трупат пред вестникарските будки. В домовете, в офисите, в кафенетата, в метрото – фенове са надвесени над поредния ребус. Магазините започват да продават стоки в комплект с кръстословица, по улиците се разхождат жени в рокли с кръстословични мотиви, енциклопедиите стават бестселъри. През 1925 г. Нюйоркската обществена библиотека ограничава времето за заемане на енциклопедии и справочници до пет минути, оплаквайки се, че „пззел манията“ затрудняват ежедневната работа на постоянните читатели – специалисти и студенти.

През 1924 г. излиза първата книга с кръстословици в света (този факт е отбелязан в „Гинес“). Тя е компилирана от двама току-що завършили колеж младежи – Ричард Саймън и Макс Шустър – и включва (след вземане на съответни разрешения) публикуваните във вестник „Уърлд“ кръстословици. Изданието е със заглавие „Книга с кръстословици“ (The Crossword Puzzle Book) и привлича дори с външния си вид, защото към всяка книга е прикачен молив. Книгата светкавично става хит и поставя началото на издателската империя на младите предприемачи⁸.

Отношението към кръстословиците не винаги е положително. Един от най-яроствните им отрицатели е вестник „Ню Йорк Таймс“. През 1924 г. той ги нарича „примитивна форма на умствено упражнение“, „безполезно откриване на думи“. Намира, че „това изобщо не е игра и едва ли може да се нарече спорт“, и отказва да публикува кръстословици още около 20 години. „Жестокостта му се сломява“ едва през 1942 г., когато (след нападението над Пърл Харбър на 1

⁸ Издателската компания Simon&Schuster и до днес е водеща на пазара с около 2000 заглавия годишно. По данни от 2016 г. тя е третият по големина издател в САЩ.

декември 1941 г.) склонява да печата кръстословици, понеже вижда в тях средство за отвличане на читателите от мрачните военни новини.

В началото на 20-те години на XX в. се появяват първите кръстословици и в Европа. По сведение на Т. Огард първата оригинална английска кръстословица е публикувана в списание „Пиърсън“ (The Pearson's Magazine) през февруари 1922 г. (Augarde 1984). Но по-цитиран е фактът, че от вестниците пръв е „Съндей Експрес“ (The Sunday Express), отпечатал на 2 ноември 1924 г. адаптирана кръстословица на А. Уин.

Във Франция първият ребус е публикуван от седмичника „Димонш Илюстре“ (Le Dimanche-Illustré) на 9 ноември 1924 г. под името „Тайнствена мозайка“ (Mosaïque mystérieuse).

В Германия първата кръстословица е отпечатана във вестник „Берлинър Илюстрирте“ (Berliner Illustrierte Zeitung) през 1925 година.

В Италия началото поставя седмичният вестник „Доменика дел Кориере“ (La Domenica del Corriere), който публикува първия ребус от нов вид на 8 февруари 1925 година.

Малко известен факт е, че първите рускоезични кръстословици са създадени от писателя Владимир Набоков. Той именно е предложил и руското название *крестословица*. Сведенията са известни от автобиографичната му книга „Говори, памет“⁹. През 1925 г. авторът на „Лолита“ съставя 12 кръстословици за издавания в Берлин рускоезичен емигрантски вестник „Рул“ (Руль), като признава, че с това си е помагал да свързва двата края. Именно тогава, на 12 февруари 1925 г., той за първи път употребява наименованието *крестословица*. В книгата си той буквално пише: „... аз съставих за емигрантския вестник, за берлинския „Рул“, първите руски кръстословици, за които измислих и новата дума „крестословица“...“.

В самата Русия (тогава СССР) новите загадки се публикуват същата година. Първи е ленинградският „Нов вечерен вестник“ (Новая вечерняя газета), публикувал ребус в броя си от 18 август 1925 година.

За България наличните сведения са за първа кръстословица, публикувана през 1927 г. (Neukova 2013).

И в Европа първите пъзели срещат критики. Влиятелни личности се изказват срещу „непретенциозните задачи за отгатване“, които не изискват логическо мислене. Но при все това успехът е поразителен. Клюката говори, че дори кралица Мери изпитала „кралско удоволствие“ от попълването на думи в квадратчета.

С годините кръстословиците развиват формите и вариантите си, обогатяват съдържанието си. Започват да се използват не само за развлечение, но и за учебни цели. Расте броят на периодичните информационно-развлекателни издания, които публикуват кръстословици. Появяват се и специализирани издания (брошури, дори книги) с разнообразни ребуси.

2.4. Нищо обаче не променя света на кръстословиците повече от **интернет**. Преди всичко, няма по-голям издател на ребуси от интернет – с

---

⁹ „Speak, memory“ е заглавието на английския оригинал. В превод на руски език книгата е известна под името „Други брегове“ (Другие берега).

хилядите си сайтове, предлагащи забавлението 24 часа, 7 дни в седмицата. В интернет се появява и новият вид триизмерни кръстословици, в които макетът се разтваря, разгъва се, обръща се, върти се, за да следва думите, които се търсят.

На второ място, мрежата променя начина, по който решаваме кръстословици. В нашия високотехнологичен век вече не се нуждаем непременно от молив и разчертан на хартия макет – макетът стои на екрана пред нас, а за писане използваме клавиатурата на компютъра или на мобилното си устройство. Триизмерните кръстословици пък могат да се решават само на компютър. Мрежата ни дава също бърз начин да потърсим справка и да намерим интересуващите ни отговори. Дори лични електронни устройства са пригодени за тази цел. Например в Англия е създадена писалка с име *Crossword Pen*, която е с вграден електронен речник с 250 000 думи. Ако се зададе броят на буквите на търсения отговор и наличните вече букви, на дисплея на писалката се получават възможните думи, отговарящи на условието, сред които човек може да намери тази, която го интересува.

И накрая, мрежата променя и начина, по който създаваме кръстословици. Специализирани компютърни програми чрез сложни програмни алгоритми могат напълно да автоматизират процеса, така че и оформянето на макета, и запълването му с елементи да става без участието на човек. Програмите съдържат вградени речници, предлагащи списъци от думи (често и определения към тях). От тези списъци бързо и лесно се подбират, редактират и преобразуват елементите на кръстословицата. Софтуерната поддръжка има предимството на бързината – кръстословици се генерират онлайн за секунди. А това създава и още едно предимство – ниска себестойност на такъв продукт.

Една от първите компютърни програми за създаване на кръстословици на име *Crossword Weaver* е патентована през 1997 година. Обаче софтуер за изработване на ребуси е писан още през 70-те и 80-те години на XX век. Програмата *Crossword Weaver* и до днес се рекламира като най-популярния програмен продукт в областта. Друга широко използвана програма е *Crossword Compiler*; познати са и още програми, пригодени за отделни операционни системи (напр. *Crossword Magic*, *Crossdown*, *Crossfire*). Спецификата на всички тях е, че са лесни за използване, бързи, с практически вечна употреба, с множество функции, с възможност за персонални промени и настройки, с безплатно обновяване.

Сериозните автори обаче използват възможностите на софтуера само до известна степен; основните решения те вземат сами. Добре е да се знае, че всеки вариант на кръстословица (а има повече от 50 варианта) изисква собствен алгоритъм за създаване. Програмите не могат да задават теми и не правят разлика между „добро“ (качествено) и „недобро“ (трафаретно) запълване. Софтуерът, освен това, не разпознава метафоричните употреби на думите, не може да даде маркировки за стилови употреби или за произход и пр. – в такива случаи са необходими логиката и въображението на човека.

3. Кръстословиците неслучайно се признават за *най-популярната игра с думи* в света.

3.1. Решаването на кръстословици е *любимо хоби на мнозина*. В редица страни любителите на кръстосаните думи се обединяват в клубове; провеждат се конкурси по решаване и съставяне на кръстословици. Особено популярен е

Американският турнир по кръстословици (The American Crossword Puzzle Tournament), основан през 1978 година. Той се провежда всяка пролет в Стамфорд, Кънектикът. През 2019 г. събитието е поставило рекорд с 741 състезатели. Състезанието включва седем кръга, в които участниците решават пъзел с нарастваща големина и трудност. В турнира се включват и видни личности – например през 2005 г. в него е участвал експрезидентът Бил Клинтън. Друг любопитен факт е, че от 2012 г. като неофициален състезател се включва т.нар. *Д-р Фил* – компютърна програма, която се състезава с хората. Д-р Фил успява да победи конкурентите си за първи път през 2021 г. (23–25 април, 43. турнир).

Има и Световна федерация по пъзели (World Puzzle Federation) със седалище в Амстердам. От 1992 година се организира Световно първенство по пъзели (World Puzzle Championship). Тук *пъзел* по-скоро означава обаче въобще главоблъсканица, а не само и не толкова кръстословица (crossword puzzle).

Нашата страна два пъти е била домакин на тези световни шампионати – в Боровец през 2006 г. и в София през 2015 г.

3.2. В книгата „Световни рекорди на Гинес“ са отбелязани 25 записа по темата кръстословица. Сред тях има и *един български рекорд* – той е за *най-голяма непубликувана кръстословица* и принадлежи на инж. Христо Йонитсов от София.

Ето как изглежда „нашият“ запис в Книгата (фиг. 10):

Largest crossword (unpublished)	
Who	HRISTO A. YONITSOV
What	93,769 TOTAL NUMBER
Where	BULGARIA (SOFIA)
When	03 JUNE 2014
<p>The largest unpublished crossword has 93,769 clues, created by Hristo A. Yonitsov (Bulgaria), as verified in Sofia, Bulgaria, on 3 June 2014. The crossword is 300 metres long, and is spread over 1000 sheets of paper. The effort took Hristo 14 years to complete, and many of the words were found in trips to the library.</p>	

Фигура 10. Запис на рекорда на Христо Йонитсов в Книгата на Гинес

Записът гласи: „Най-голямата непубликувана кръстословица има 93 769 определения, създадени от Христо А. Йонитсов (България), както е потвърдено в София, България, на 3 юни 2014 година. Кръстословицата е дълга 300 метра и е разположена върху 1000 листа хартия. Усилията отнемат на Христо 14 години, за да завърши, и много от думите са намерени при посещения в библиотека.“

11). Сертификатът на „Гинес“ е получен от автора през август 2016 г. (фиг.

Фигура 11. Христо Йончев

В интервю авторът уточнява, че листите на кръстословицата са 1001 и символизират приказките от 1001 нощ, а 300-метровата дължина повтаря височината на Айфеловата кула. Кръстословицата е с 13% тъмни квадратчета, което спазва коефициента за качество на ребуса, а от думите нито една не се повтаря. Проектът е започнат през 1997 г. с прекарване на часове в Националната библиотека за преглед на всички налични справочни издания и ексцерпиране на думи и техните дефиниции. Работата е завършена през 2011 г.; следват кандидатстването в „Гинес“ и дългите бюрократични процедури и проверки, докато рекордът е признат на 3 юни 2014 година.

Христо Йончев е по професия електроинженер. Споделя, че работата над кръстословицата е увеличила диоптъра на очилата му до 6, че след всичко преживяно вече не му е интересно да се занимава с кръстословици и дори не ги решава – заменил ги е със sudoku.

4. Няколко думи сега за вида кръстословици, известни като *магически квадрат*. Терминът *магически квадрат* е зает от математиката и се използва в логологията с друг смисъл¹⁰.

В кръстословичния *магически квадрат* съставките обичайно са пет- или шестбуквени думи, а наименованието *магически* по традиция се свързва с еднаквото вписване (и четене) на елементите в две посоки – водоравно и отвесно. Ето съвременен магически квадрат (фиг. 12):

---

¹⁰ Оригиналният математически магически квадрат представлява съвкупност от числа, разположени в правилни редове и колони така, че сборът на числата на всеки ред, колона и диагонал да е един и същ.

1	2	3	4	5	6
2					
3					
4					
5					
6					

Водоравно и отвесно:

1. Печат, клеймо.
2. Немски футболен отбор от град Котбус.
3. Падаща звезда.
4. Разискване (остар.).
5. Себелюбец.
6. Стара италианска парична единица.

Фигура 12. Магически квадрат

Съставянето на магически квадрат е истинско предизвикателство, защото не е лесно да се намерят повече от четири думи, които при записването си хоризонтално и вертикално да дадат нови смислени думи след втората кръстоска. Навързването на думи пък с повече от шест букви е трудно постижимо. Твърди се, че за направата на магически квадрат 7x7 е нужно майсторство, за 8x8 – класа, а за 9x9 – доза гениалност¹¹.

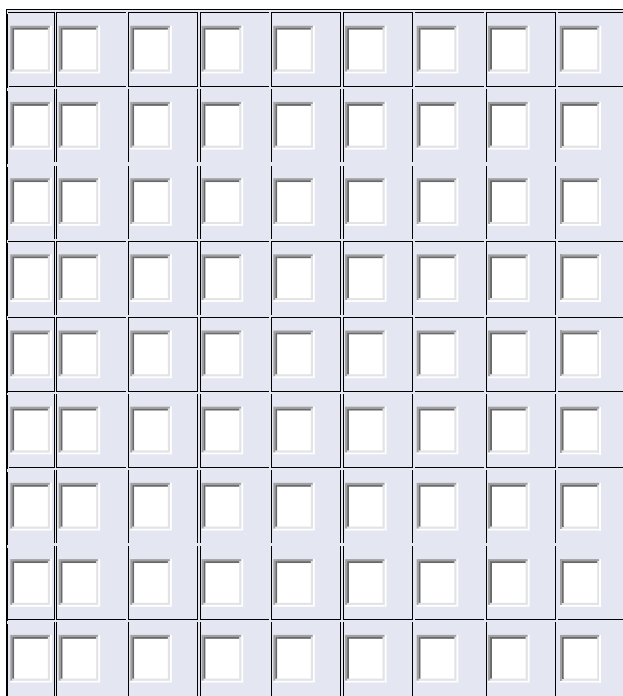
В България първият магически квадрат 9x9 (т.е. квадрат, носещ негласния щемпел „гениален“) е съставен през 2009 г. от пловдивския дизайнер Георги Неделчев. Авторът споделя, че предварително е събрал 10 000 деветбуквени думи, а съставянето на квадрата му е отнело близо 20 години. По сведение на конструктора в САЩ е съставен квадрат 10x10, но той е направен на компютър.

Ето уникалния квадрат на Г. Неделчев, както е показан в интернет (фиг. 13):

---

¹¹ Вж. http://petiofi.narod.ru.sitepageseo.com/krastoslovinci_stranica3 .

Магически квадрат 9x9 Word-square

1991-2009 CREATOR: GEORGI NEDELICHEV

Водоравно и Отвесно:

1. Международно летище и град в Източен Хондурас
2. Върховно божество на народа манусела на о. Серам, Индонезия
3. Замък и крепост от 10 в. в Каталуня, Испания
4. Семейство коремоноги наземни мекотели /до 0,5 кг./ в Африка
5. Град от 1937 г. в Северен Таджикистан
6. Българска актриса - „Шантав ден" /2004/
7. Двете имена на актриса от САЩ /1910-1995/ - „Нюйоркски ноци" /1929/
8. Двете имена на италианска актриса /1921-2006/ - „Ангелът на смъртта" /2002/
9. Анимационен филм /1978/ на хърватския режисьор Зденко Гашпарович

*Всички думи се вписват по два пъти - водоравно и отвесно. Тъй като е трудно да се реши помествам отговорите разбъркано, открийте с помощта на определенията точните им места!

**АЛИДА ВАЛИ, КАНИБАДАМ, САТИМАНИЯ, МАРИ ДОРАН, КАТАКАМАС,
АЛАХАТАЛА, ТАГАНАРИТ, АТАНАСОВА /ЕЛЕНА/, АХАТИНИДИ**

**Съставил: Георги Неделчев
/09.02.2009/**

5. В ежедневието на мнозина решаването на кръстословици обикновено е средство за отдих. Но тези главоблъсканици не са само приятно занимание за свободното време. Специална и съществена специфика на играта кръстословица е, че има непреднамерен образователен потенциал. Всеки, който системно

решава кръстословици, непринудено научава неизвестни му дотогава неща. Благодарение на кръстословиците много хора могат да назоват например окоето на членестото, да дадат синоним на акустичния ом, знаят коя е паричната единица на Боливия и старото име на средните части на Виетнам.

Освен всичко друго, кръстословиците са полезни и за мозъка. Проучвания сочат, че ежедневното решаване на кръстословици, подобно на четенето и играта на шах, препятства бързото отслабване на паметта и развитието на деменция. И ако човек не иска на стари години като дядо си да разчита на таблетки „Виногин“ за памет и концентрация, има едно средство да поддържа и тогава памет като на млад атлет с кръвно 120/80 и пулс 60. Трябва само да си направи чаша кафе, да вземе молива и да се отдаде на „умствено упражнение“ с квадрата от думи, който му е под ръка.

ЛИТЕРАТУРА

- Augarde 1984:** Augarde, T. *The Oxford Guide to Word Games*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Augarde 1994:** Augarde, T. *The Oxford A to Z of Word Games*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Chulova 2012:** Chulova, M. Simvolno-analitichni nablyudeniya za magicheskiya kvadrat ot Londonskoto chetveroevangeliye, porachano ot balgarskiya tsar Ivan Aleksandar (1331-1371) i sazhdano ot tarnovskiya patriarch Simeon. // Palitra. Analizi i izsledvaniya. Br. I – 2012 (45). – 06.02.2012 <<http://www.palitrabg.net/45mk.htm> (status14.05.2022)> [Чулова, М. Символно-аналитични наблюдения за магическия квадрат от Лондонското четвероевангелие, поръчано от българския цар Иван Александър (1331-1371) и създадено от търновския патриарх Симеон. // Палитра. Анализи и изследвания. Бр. I – 2012 (45). – 06.02.2012 <<http://www.palitrabg.net/45mk.htm> (status14.05.2022)>].
- Connor 2015:** Connor, A. *The Crossword Century: 100 Years of Witty Wordplay, Ingenious Puzzles, and Linguistic Mischief*. New York: Avery.
- Neykova 2013:** Neykova, A. 31 metra dalga, 53 santimetra shiroka, sadarzha 50 400 dumi. Shto e to? (krastoslovitsa). – 16.03.2013 <[https://duma.bg/31-metra-dalga-53-santimetra-shiroka-sadarzha-50-400-dumi-shto-e-to-\(krastoslovitsa\)-n50509?go=news&p=list&categoryId=3](https://duma.bg/31-metra-dalga-53-santimetra-shiroka-sadarzha-50-400-dumi-shto-e-to-(krastoslovitsa)-n50509?go=news&p=list&categoryId=3) (status 10.07.2021)> [Нейкова, А. 31 метра дълга, 53 сантиметра широка, съдържа 50 400 думи. Що е то? (кръстословица). – 16.03.2013 <[https://duma.bg/31-metra-dalga-53-santimetra-shiroka-sadarzha-50-400-dumi-shto-e-to-\(krastoslovitsa\)-n50509?go=news&p=list&categoryId=3](https://duma.bg/31-metra-dalga-53-santimetra-shiroka-sadarzha-50-400-dumi-shto-e-to-(krastoslovitsa)-n50509?go=news&p=list&categoryId=3) (status 10.07.2021)>].
- Panayotov 2008:** Panayotov, V. Carmina figurata i slavyanskiyat akrostih. // Episkop-Konstantinovi cheteniya, t. 13, "Igri i igrachki". Shumen: UI "Episkop Konstantin Preslavski" [Панайотов, В. Carmina figurata и славянският акростих. // Епископ-Константинови четения, т. 13, „Игри и играчки“. Шумен: УИ „Епископ Константин Преславски“].
- Schulte 2003:** Schulte, M. Das erste Kreuzworträtsel wird veröffentlicht. – <<https://web.archive.org/web/20080131110625/http://www.dradio.de/dlr/sendungen/kalender/221768/> (status 26.06.2021).
- Stoyanov 2017:** Stoyanov, V. Akrostihat kato grafichna, problemna i muzikalna pamet i metod na obuchenieto (obrazovaniето). // Godishnik na SHU "Episkop Konstantin Preslavski", Fakultet po humanitarni nauki, t. XXVIII A [Стоянов, В. Акростихът като графична, проблемна и музикална памет и метод на обучението (образованието). // Годишник на ШУ „Епископ Константин Преславски“, Факултет по хуманитарни науки, т. XXVIII A].